

УДК 339.924

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-3-29>

Шацька З.Я.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бізнес-економіки та туризму
Київського національного університету технологій та дизайну

Shatska Zorina

Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Business-economics and Tourism
Kyiv National University of Technologies and Design

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ МЕГАСЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

SYSTEMATIZATION OF INTEGRATING FACTORS OF MEGA ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF FORMATION OF BUSINESS STRUCTURES

У статті виокремлено чинники мегасередовища, які зумовлюють інтеграційні процеси на підприємствах. З огляду на високий рівень динамічності та невизначеності зовнішнього середовища підприємств і велику кількість чинників, що впливають на їх функціонування на мегарівні, запропоновано диференціювати їх вплив через групи чинників. Для цього запропоновано використовувати метод апіорного ранжування чинників. Сформовано класифікацію інтеграційних чинників мегасередовища, що зумовлюють інтеграцію підприємств та формування підприємницьких структур, до яких віднесено міжнародні інтеграційні об'єднання, глобалізаційні процеси, вплив транснаціональних корпорацій, глобальні проблеми людства. Визначено ступінь впливу зовнішніх чинників мегасередовища, що спонукають підприємства до інтеграції. Узагальнено передумови інтеграції підприємств та формування підприємницьких структур на мегарівні.

Ключові слова: глобалізація, інтеграційні процеси, підприємство, інтеграційні чинники, мегасередовище, підприємницькі структури.

В статье выделены факторы мегасреды, которые обуславливают интеграционные процессы на предприятиях. С учетом высокого уровня динамичности и неопределенности внешней среды предприятий и большого количества факторов, влияющих на их функционирование на мегауровне, предложено дифференцировать их влияние через группы факторов. Для этого предложено использовать метод априорного ранжирования факторов. Сформирована классификация интеграционных факторов мегасреды, которые обуславливают интеграцию предприятий и формирование предпринимательских структур, к которым отнесены международные интеграционные объединения, глобализационные процессы, влияние транснациональных корпораций, глобальные проблемы человечества. Определена степень влияния внешних факторов мегасреды, побуждающих предприятия к интеграции. Обобщены предпосылки интеграции предприятий и формирования предпринимательских структур на мегауровне.

Ключевые слова: глобализация, интеграционные процессы, предприятие, интеграционные факторы, мегасреда, предпринимательские структуры.

The article highlights the mega-environment factors that determine the integration processes in enterprises and contribute to the formation of entrepreneurial structures. Based on the fact that in conditions of a high level of dynamism and uncertainty in the external environment of enterprises and a large number of factors affecting their functioning at the mega level, it is proposed to differentiate their influence through groups of factors. For the analysis of factors, it is proposed to use method of a priori ranking of factors. The contribution of each factor is estimated by the size of the rank-place, which was determined by each of the seven experts. The classification of the integration factors of the mega-environment, affecting the integration of enterprises and the formation of business structures, is compiled, which includes: international integration associations; globalization processes; the influence of multinationals; global problems of mankind. The degree of influence of external factors of the mega-environment that prompt enterprises to integrate is estimated by the value of the sum of ranks based on the fact that the smaller the sum of the ranks of the factor, the greater the impact on the need for integration of enterprises. It is proved that the process of globalization, as one of the dominant factors, gives impetus to the economic growth of the world economy and at the same time is a threat to its growth. It was found that the global process of globalization led to the formation of world and interregional associations strengthened the global problems of mankind. The prerequisites for the integration of enterprises at the mega level are generalized, namely: world globalization of the economy and the strengthening of global problems of mankind; the formation of a new economy – “prosumer” economics; dominance in the world market of large transnational corporations; the transition of world business to the active use of information technology; strengthening the global convergence process as a long-term targeted convergence of countries and regions. Identified trends are keys in the formation of business structures.

Keywords: globalization, integration processes, enterprise, integration factors, mega environment, business structures.

Постановка проблеми. З початком XXI сторіччя світ перейшов до ери глобальної інтеграції, в результаті якої посилюється взаємозалежність та прискорюється зближення країн, відбувається інтернаціоналізація процесів виробництва та інших складових частин світової економіки, активізується домінуючий вплив підприємницьких структур у формі транснаціональних корпорацій на світову економіку. Внаслідок технологічної революції економіка постіндустріального суспільства переходить до шерінг-економіки (від англ. “sharing economy”), яка базується на інформації та знаннях, даючи можливість спільного використання товарів та послуг. Необхідність безперервного пошуку шляхів підвищення ефективності діяльності, одним з яких є постійна інноваційна активність, в ускладнених ринкових умовах господарювання, спричинених як мікро-, так і макро- та мегавикликами з боку зовнішнього середовища, глобальної фінансово-економічної кризи 2007–2009 рр., приводить до необхідності інтеграції та укрупнення різних підприємств у підприємницькі структури, які є більшими за розміром, мають кращі можливості доступу до матеріально-сировинних та фінансових ресурсів, більш потужний виробничий потенціал, власні дослідницькі лабораторії для забезпечення безперервного інноваційного процесу, поширені по всьому світі мережі збуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світові економічні та суспільні трансформації кінця XX –

початку XXI століття, динамічні зміни орієнтації діяльності підприємств та перехід до підприємницьких структур привели до необхідності наукових досліджень особливостей їх створення та функціонування. Так, дослідженням формування підприємницьких структур в контексті глобалізації займаються такі іноземні дослідники, як М. Алле, П. Герст, Г. Томпсон Д. Гелд, Е. Мак-Грю, Дж. Сорос. Заснована ними наукова школа Римського клубу вивчає глобальні проблеми людства та шляхи їх вирішення, основним з яких вважає об'єднання зусиль суб'єктів світової економіки. Сформована Інститутом всесвітніх спостережень під керівництвом Л. Брауна наукова школа сталого розвитку досліджує особливості сталого розвитку, який розглядають як керівний принцип формування підприємницьких структур.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак більшість досліджень як закордонних, так і вітчизняних науковців спрямована на вивчення особливостей функціонування традиційних підприємств в контексті глобалізованого простору, залишаючи поза увагою інтеграційні процеси, що зумовлюють формування підприємницьких структур.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є узагальнення інтеграційних чинників мегасередовища, що зумовлюють інтеграцію підприємств та формування нових ринкових суб'єктів глобалізованого простору, а саме підприємницьких структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля забезпечення системності дослідження формування та розвитку підприємницьких структур узагальнено передумови інтеграції підприємств, що спричиняє формування та розвиток підприємницьких структур на різних ієрархічних рівнях національної та світової економіки. Для цього спершу виокремимо чинники, які впливають на інтеграцію підприємств на різних рівнях ієрархії економіки. Під чинником розуміються причина, рухома сила певного процесу, явища, яка зумовлює його характер або окремі риси; умови, які є необхідними й визначальними для цього процесу або явища, а також причини, які безпосередньо обумовлюють його виникнення або результат, який отримано [7]. Для аналізу чинників застосуємо експертні методи, «які визначаються нескладною технологією проведення та багатоваріантністю сфери застосування» [1]. Враховуючи те, що навіть незначне скорочення кількості досліджуваних чинників значно впливає на достовірність та якість отриманих досліджень, використаємо для аналізу апріорну інформацію, на основі якої здійснимо апріорне ранжування чинників, що дасть змогу виокремити найбільш значимі чинники й не враховувати ті, які мають несуттєвий вплив. Одним з відомих експертних методів є метод апріорного ранжування чинників (від “аргіогі” – «до-

слідне, довипробувальне») [2]. Виходячи з того, що досліджуваних чинників багато та їх всіх важко врахувати в умовах високого рівня динамічності та невизначеності зовнішнього середовища підприємств, диференціюємо їх вплив через групи чинників. З відомих груп зовнішніх чинників виділимо ті, які, на наш погляд, можуть здійснювати домінуючий вплив на процес інтеграції підприємств на мегарівні (глобальному) підприємств (рис. 1).

Внесок кожного чинника оцінимо за величиною рангу-місця, яке було визначено кожним із семи експертів. Чиннику, якому експерт надає провідне місце, присвоюється перший ранг. Інші чинники ранжуються в порядку спадання. Ступінь впливу зовнішніх чинників мегасередовища, що спонукають підприємства до інтеграції, оцінимо за величиною суми рангів, виходячи з того, що чим менше сума рангів чинника, тим більше його вплив на необхідність інтеграції підприємств (рис. 2).

Детально проаналізуємо вплив зовнішніх чинників мегасередовища на формування передумов інтеграції підприємств та формування підприємницьких структур на мегарівні (рис. 3).

Виходячи з того, що сучасний стан розвитку світового бізнесу відбувається під впливом процесу глобалізації, що, як правильно зазначає О.О. Волович [3], «здійснює потужний вплив на всі сторони житте-

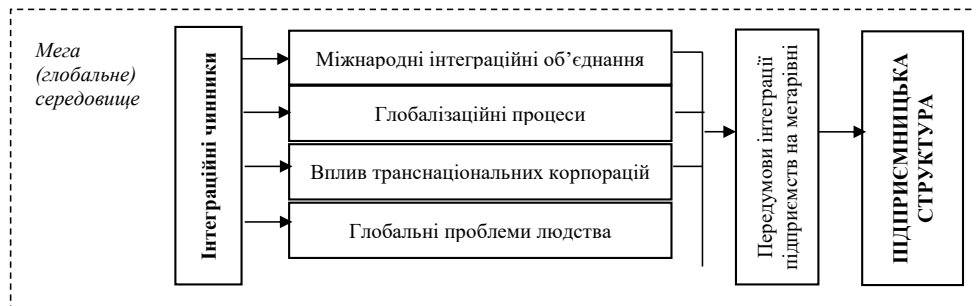

Рис. 1. Класифікація інтеграційних чинників мегасередовища, що зумовлюють інтеграцію підприємств та формування підприємницьких структур
Джерело: складено автором

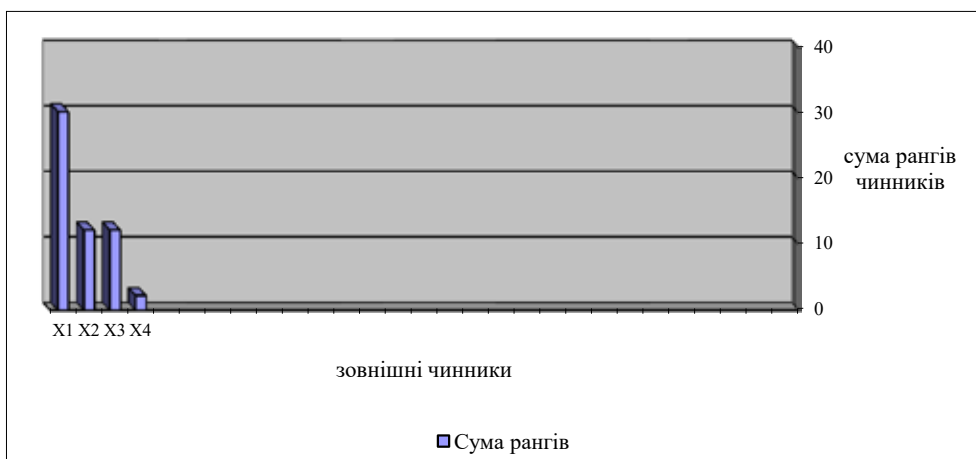

Рис. 2. Діаграма рангів зовнішніх чинників мегасередовища, що спонукають підприємства до інтеграції та формування підприємницьких структур
Джерело: складено автором

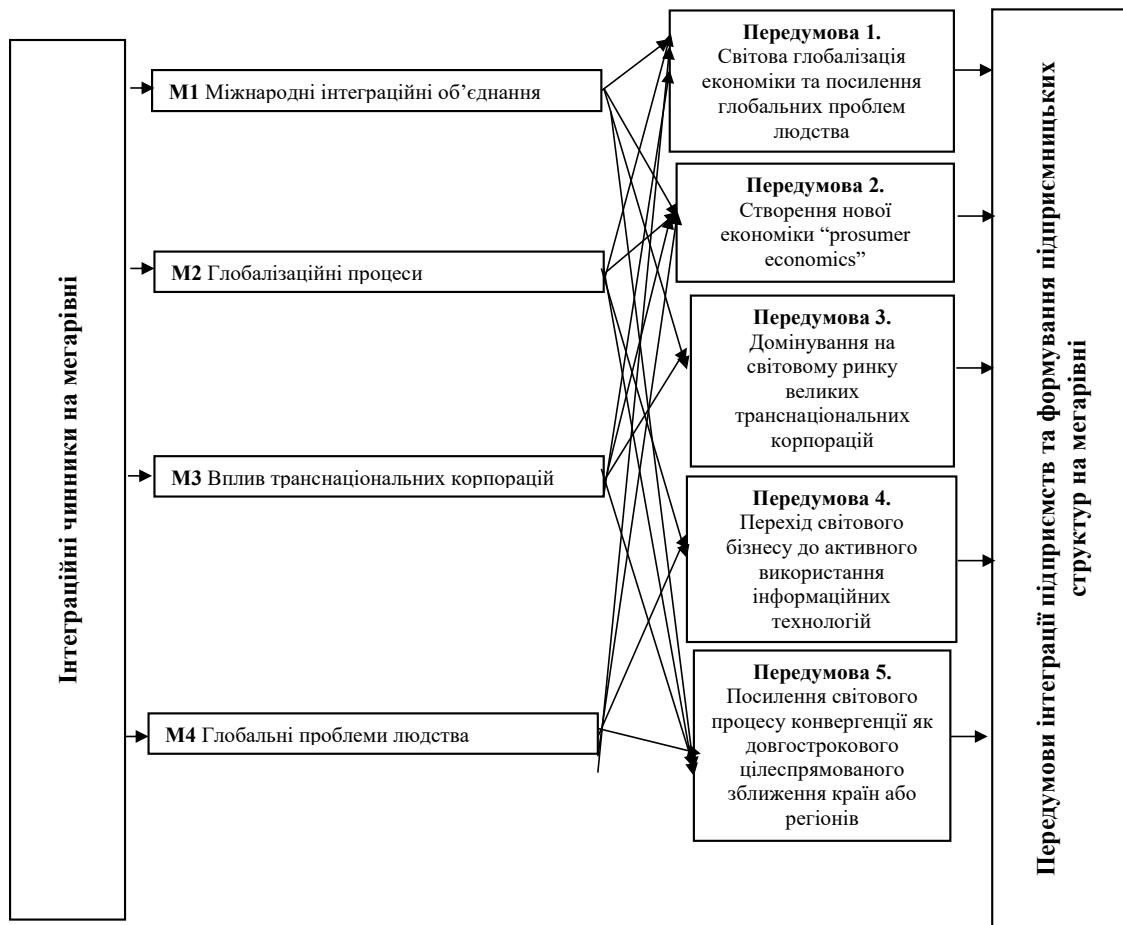

Рис. 3. Чинники-передумови інтеграції підприємств та формування підприємницьких структур на мегарівні

Джерело: складено автором

діяльності суспільства, як комплексне геополітичне, гео економічне і геокультурне явище», то основними чинниками, які зумовлюють інтеграцію підприємств на мегарівні в контексті інтеграційних процесів, є міжнародні інтеграційні об'єднання, глобалізаційні процеси, вплив транснаціональних корпорацій, глобальні проблеми людства.

Процес глобалізації як один з домінуючих чинників, що спричиняє процес інтеграції підприємств та формування підприємницьких структур, здійснює суперечливий вплив як на світову економіку загалом, так і на окремі економіки держав. Він дає поштовх до економічного зростання світової економіки на основі:

- прискорення процесу поширення нових технологій;
- підвищення ефективності використання різноманітних ресурсів за рахунок удосконалення механізму їх розподілу;
- підвищення якості життя й добробуту людства;
- поширення ідей демократії, гуманізму, захисту прав і свобод людини.

Водночас процес глобалізації породжує певні загрози для світової економіки, зокрема поглиблення розриву й поширення нерівності в соціально-економічному розвитку країн світу; втрату національної унікальності кожної окремої країни, підпорядкування

її до єдиних міжнародних стандартів; зростання світових конфліктів.

Світовий процес глобалізації спричинив формування єдиних стандартів, цінностей і принципів, що покладено в основу функціонування світової економіки; прискорив та спростив процеси руху товарів, ресурсів та капіталів; зростання фінансової єдності та взаємозалежності фінансово-економічних систем країн світу, що стало причиною створення світових та міжрегіональних об'єднань (наприклад, ЄС, НАФТА, МЕРКОСУС, АСЕАН), а також інших підприємницьких структур як нових суб'єктів господарювання, що діють на світовому ринку (наприклад, транснаціональні компанії та транснаціональні банки).

В подальшому, як правильно зазначає Е. Тафлер у книзі «Третя хвиля» [9], на людство чекають різкі зміни, які отримали назву «глобальні проблеми людства». Деякі з них вже настали й впливають (або вплинуть) як на розвиток бізнесу у світі, так і на функціонування окремого суб'єкта господарювання, спричиняючи потребу об'єднання підприємств заради підвищення ефективності діяльності. Глобальні проблеми – це загальнопланетарні «суттєві негаразди, що охоплюють економічну, енергетичну, демографічну, соціальну, екологічну та інші сфери людського існування» [4]. Враховуючи різні погля-

ди науковців, запропонуємо власну класифікацію глобальних проблем людства, що допоможе краще зрозуміти передумови формування підприємницьких структур на мегарівні.

1) Глобальні економічні. Формування нових суб'єктів господарювання – транснаціональних компаній та транснаціональних банків; формування міжрегіональних об'єднань; перехід більшості країн світу до ринкових умов господарювання; експортна експансія країн та регіональних утворень та інші проблеми. Вплив глобальних економічних проблем, спричинених процесом глобалізації, сприяє утворенню складних інтеграційних форм підприємницьких структур на мегарівні як реакції та способу адаптації підприємств до складних динамічних та важко передбачуваних умов зовнішнього середовища.

2) Глобальні техніко-технологічні. Науково-технічна революція та прискорення науково-технічного прогресу; перехід економіки до вищого технологічного укладу; розроблення та впровадження нових інформаційних технологій та інші проблеми. В сучасних умовах цифрової економіки відбувається активний перехід підприємств до використання інформаційних технологій, в результаті чого людська праця поступово буде замінена штучним інтелектом. Це змінить організаційну структуру підприємства; отже, відбудеться скорочення надлишкового персоналу, який у майбутньому замінить роботи; зменшиться кількість операцій у виробничому процесі (наприклад, технологія 3D-друку зменшила кількість операцій під час збирання автомобіля у 1 000 разів), але процеси управління ускладняться, підприємство поступово перейде до мережевого управління.

3) Глобальні суспільні. Експансія та поширення ліберально-демократичних цінностей західного суспільства; експансія західної культури, що підриває культурні цінності незахідних цивілізацій; нерівномірне та неконтрольоване зростання населення в одних країнах і його катастрофічне зменшення в інших та інші проблеми. Однією з домінуючих глобальних суспільних проблем для бізнесу у світі, на наш погляд, стане проблема набору персоналу внаслідок старіння нації. «Кількість тих, хто дожив до ста років, до 2100 р. збільшиться більш ніж в 50 разів – з сьогоднішніх 500 тисяч до більш ніж 26 млн. В світі буде рости число держав з великою кількістю людей старше 65-ти» [5]. Рішенням цієї проблеми стане можливість використання технологій генної модифікації людини, яку можна застосувати під час набору персоналу підприємства, коли перевага буде віддана співробітникам з кращими штучними якостями. Ще одним рішенням є їх заміна в недалекому майбутньому на штучний інтелект людино-роботів, яким не потрібно сплачувати заробітну плату. При цьому бізнес стикнеться з морально-етичними проблемами людства.

4) Глобальні природно-географічні. Зміна природно-географічного середовища під впливом науково-технічного прогресу; нестача продовольства та питної води; забезпечення людства сировиною, енергією та інші проблеми. Одними з найсерйозніших глобальних природно-географічних проблем, з якими вже стикнувся бізнес у світі, на наш погляд, є

кліматичні зміни, які супроводжуються цунами, підвищенням рівня моря, засухами тощо, що призведе до появи «кліматичних» біженців, тобто людей, які не зможуть жити в таких складних умовах і вимушені будуть переселитися на кращі території або інші континенти. Так, за прогнозами ООН, до 2100 р. [6] через підйом рівня світового океану 280 млн. осіб по всьому світі можуть перетворитися на «кліматичних» біженців. При цьому бізнес стикнеться не тільки з нестачею людських ресурсів, але й з нестачею сировинних та енергетичних ресурсів, що зумовить необхідність перенесення виробництва в інші країни, що вже зараз прослідковується в діяльності світових транснаціональних корпорацій, які переносять свої виробництва в країни третього світу. Це приведе до світової міграції бізнесу. Зменшення придатних до проживання людиною територій призведе до посилення світової боротьби за доступ до ресурсів (що вже зараз відбувається на ринку енергетичних ресурсів), який зможуть отримати тільки великі транснаціональні корпорації.

5) Глобальні політико-силові. Домінуюча роль США на світовому ринку; військово-політична експансія за допомогою НАТО; створення США і ЄС нової доктрини НАТО; гонка озброєнь і поширення зброї масового ураження; загроза світової термоядерної війни та забезпечення миру; роззброєння та конверсія.

Другим домінуючим чинником, що зумовлює формування підприємницьких структур на мегарівні, є вплив транснаціональних корпорацій. В період індустріальної цивілізації (за висловом Е. Тафлера, в період Другої хвилі) відбулася концентрація виробництва та капіталів, в результаті якої утворилися великі світові корпорації як перші потужні підприємницькі структури. Так, до середини 1960-х рр. «Велика Трійка» автомобільних компаній у Сполучених Штатах виробляла 94% всіх американських автомобілів [9, с. 46]. За прогнозом Е. Тафлера у XXI столітті великі корпорації як типова форма організації світового бізнесу індустріальної ери зазнають «потрясіння, розвалюються і трансформуються внаслідок впливу Третьої хвилі змін» [9, с. 158]. Погодимось з прогнозом Е. Тафлера тільки щодо трансформації великих корпорацій як потужних підприємницьких структур, які до сьогодні не зазнали краху, бо їх кількість, що відслідковується з 1995 р. журналом «Fortune» [10], щорічно не зменшується й становить тільки найбільших 500 по всьому світі.

Вищезазначені чинники мегасередовища (рис. 3) стали імперативами формування нової економіки, а саме «prosumer economics». Для подальшого розвитку бізнесу світова глобалізація економіки та посилення глобальних проблем людства означають, як правильно підкреслює у своєму дослідженні Е. Тафлер [9, с. 16], «глибокий соціальний переворот і творчу реорганізацію всього часу». Третя хвиля – це ера інновацій та глобалізації. Цей період приніс у розвиток бізнесу у світі нові раніше не відомі процеси та тенденції, а саме відбувається створення нової економіки, а саме «prosumer economics», в результаті формування якої стирається історично сформований розрив між виробником і споживачем, тобто відбувається реінтеграція споживачів у виробництво

(виробництво споживачами або виробництво для себе) [9, с. 18].

Вплив вищезазначених чинників мегасередовища (рис. 3) зумовив перехід бізнесу у світі до активного використання нових технологій, зокрема використання штучного інтелекту та машинного навчання для оброблення інформації та даних, які «організації накопичують стільки, скільки людський мозок не зможе обробити протягом усього життя»; зміни ручного управління інформаційною мережею на автоматичну конфігурацію пристроїв і встановлення підключення; створення віртуальних програм-помічників, які зможуть керувати всіма процесами на підприємстві та передбачати їх [8]. Зазначені технології можуть використовувати тільки великі потужні підприємства, що мають для цього доступ та необхідні ресурси. Це спонукає менш потужні підприємства об'єднувати свою діяльність, утворюючи складні підприємницькі структури.

Висновки. Отже, досліджуючи інтегруючі чинники мегасередовища підприємств, можемо зробити висновки про те, що до них належать міжнародні інтеграційні об'єднання, глобалізаційні процеси, вплив транснаціональних корпорацій, глобальні проблеми людства. Вплив вищезазначених чинників мегасередовища спричиняє світову глобалізацію економіки та посилення глобальних проблем людства; створення нової економіки, а саме «prosumer economics»; домінування на світовому ринку великих транснаціональних корпорацій; перехід світового бізнесу до активного використання інформаційних технологій; посилення світового процесу конвергенції як довгострокового цілеспрямованого зближення країн або регіонів, що є передумовами формування підприємницьких структур на мегарівні.

Подальші дослідження в цьому напрямі будуть спрямовані на розроблення методичних підходів та показників оцінювання ефективності діяльності підприємницьких структур як інтегрованих суб'єктів господарювання.

Бібліографічний список:

1. Артамонов В.В., Назімов М.М., Василенко М.Г. Априорне ранжування факторів впливу на фізико-геологічні процеси при розробці родовищ корисних копалин відкритим способом. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2014. Вип. 1(84). URL: [http://www.kdu.edu.ua/statii/2014-1\(84\)/169.pdf](http://www.kdu.edu.ua/statii/2014-1(84)/169.pdf) (дата звернення: 15.01.2020).
2. Башинська І.О. Використання методу експертних оцінок в економічних розрахунках. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 7 (169). С. 408–412.
3. Волович О.О. Глобалізація: переваги і загрози для нашої країни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://od.niss.gov.ua/articles/485> (дата звернення: 15.05.2020).
4. Внучко С.М. Глобальні проблеми сучасності: причини виникнення та шляхи їх розв'язання. *Вісник СевНТУ. Серія: Політологія*. 2014. Вип. 145.
5. Десять главных проблем, которые встанут перед человечеством к 2050 году. *BBC Future*. URL: [http://argumentua.com/reportazh/10-glavnykh-problem-](http://argumentua.com/reportazh/10-glavnykh-problem-kotorye-vstanut-pered-chelovechestvom-k-2050-godu)

6. kotorye-vstanut-pered-chelovechestvom-k-2050-godu (дата звернення: 15.05.2020).
6. Прогноз ООН: к 2100 году Амстердам и Гонконг уйдут под воду. *Лига Новості*. URL: <https://news.liga.net/world/news/prognoz-oon-k-2100-godu-amsterdam-i-gonkong-uydut-pod-vodu> (дата звернення: 15.05.2020).
7. Скібіцький О.М., Матвеев В.І., Щелкунов В.І., Подреза С.М. Стратегічне управління корпораціями. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 480 с. URL: https://pidruchniki.com/87057/ekonomika/zasadi_korporativnogo_upravlinnya#58 (дата звернення: 15.05.2020).
8. Томпсон Г. П'ять технологій майбутнього, які змінять життя вже у 2018. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/12/27/632562> (дата звернення 15.05.2020).
9. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2004. 261 с.
10. Fortune global 500. *Fortune*. URL: <http://fortune.com/global500> (дата звернення: 15.05.2020).

References:

1. Artamonov V.V., Nazimkov M.M., Vasilenko M.Gh. (2014) Apriornе ranzhuvannya faktoriv vplyvu na fizyko-geologichni procesy pry rozrobci rodovyshh korysnykh kopalyn vidkrytym sposobom [A priori ranking of factors influencing physical and geological processes in the development of mineral deposits in an open way]. *Visnyk KrNU imeni Mykhajla Ostrograds'kogo*. Vol. 1 (84). Available at: [http://www.kdu.edu.ua/statii/2014-1\(84\)/169.pdf](http://www.kdu.edu.ua/statii/2014-1(84)/169.pdf) (accessed: 15 January 2020).
2. Bashyns'ka I.O. (2015) Vykorystannya metodu ekspertnykh ocinok v ekonomichnykh rozrakhunkakh [Using the method of expert assessments in economic calculations]. *Aktualni problemy ekonomiky*. Vol. 7 (169). P. 408–412.
3. Volovych O.O. (2012) Ghlobalizacija: perevaghy i zagrozy dlja nashoji krajiny [Globalization: benefits and threats for our country]. *Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj*. Vol. 2. Available at: <http://od.niss.gov.ua/articles/485> (accessed: 15 May 2020).
4. Vnuchko S.M. (2014) Ghlobalni problemy suchasnosti: prychny vynyknennja ta shljakhy jikh rozv'jazannja [Global problems of today: causes and ways to solve them]. *Visnyk SevNTU. Serija: Politologija*. Vol. 145.
5. BBC Future (2018) *Desyat glavnykh problem, kotoryje vstanut pered chelovechestvom k 2050 godu* [Ten major challenges facing humanity by 2050] Available at: <http://argumentua.com/reportazh/10-glavnykh-problem-kotorye-vstanut-pered-chelovechestvom-k-2050-godu> (accessed: 15 May 2020).
6. Ligha Novosti (2018) Proghnoz OON: k 2100 ghodu Amsterdam y Ghonkongh ujdut pod vodu [UN forecast: by 2100, Amsterdam and Hong Kong will go under water]. Available at: <https://news.liga.net/world/news/prognoz-oon-k-2100-godu-amsterdam-i-gonkong-uydut-pod-vodu> (accessed: 15 May 2020).
7. Skibic'kyj O.M., Matvjejev V. I., Shhelkunov V.I., Podrjeza S.M. (2016) *Strategichne upravlinnja korporacijamy* [Strategic management of corporations]. Kiev: Centr uchbovoji literatury (in Ukrainian).
8. Tompson Gh. (2018) P'jatj tekhnologij majbutnjogho, jaki zminjatj zhyttja vzhe u 2018 [Five technologies of the future that will change lives in 2018]. *Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/12/27/632562> (accessed: 15 May 2020).
9. Toffler E. (2004) *Tretja volna* [The third wave]. Moskva: AST (in Ukrainian).
10. Fortune global 500. *Fortune*. Available at: <http://fortune.com/global500> (accessed: 15 May 2020).